

УДК 658.512.2:794.1:94(477)“1647/1750”

Кардашов Володимир Миколайович

Доктор філософії в педагогіці, професор кафедри «Дизайн» НУ «Запорізька
Політехніка»

Солдатенко Антон Олександрович

Магістрант кафедри дизайну Інститут дизайну ,архітектури і журналістики

ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДИЗАЙН-ПРОЕКТУ ШАХІВ « ЗАПОРІЗЬКІ КОЗАКИ»

Анотація.

З усіх видів ігор, коли-небудь придуманих людством, є одна, яка близька і спорту, і науці, і мистецтву. Шахи - це стародавня інтелектуальна гра, що має багатовікову історію. У статті розглядаються питання світоглядної, мистецтвознавчої та культурологічної суті історично-культурологічного аспекту дизайн-проекту шахів «Запорізькі козаки». Нами змодельовано військо запорозьке у контексті війни на чолі з Конашевичем Сагайдачним.

Мета дослідження: Створити шахи, що відрізняються від тих, які пропонує сучасний ринок. Змодельовати оригінальні шахи і таким чином привернути увагу людей до цього виду спорту. Одержані *результати* можуть бути використані: для створення шахів, історичної точності художнього образу козаків.

Ключові слова: шахи, козаки, яничари, костюм, Хотинська битва.

Кардашов Владимир Николаевич

Доктор философии в педагогике, профессор кафедры «Дизайн» НУ
«Запорожская политехника»

Солдатенко Антон Александрович

Магистрант кафедры дизайна Института дизайна, архитектуры и
журналистики

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ДИЗАЙН-ПРОЕКТА ШАХМАТ «ЗАПОРОЖСКИЕ КАЗАКИ»

Аннотация

Из всех видов игр, когда-либо придуманных человечеством, есть одна, которая около и спорта, и науке, и искусству. Шахматы- это древняя интеллектуальная игра, которая имеет многовековую историю. В статье рассматриваются вопросы мировоззренческой и культурологической сущности историко-культурологического аспекта дизайн-проекта шахмат «Запорожские казаки». Нами смоделировано войско запорожское в контексте войны во главе с Коношевичем Сагайдачным.

Цель исследования: Создать шахматы, которые отличаются от предлагаемых современным рынком. Смоделировать оригинальные шахматы и таким образом привлечь людей к этому виду спорта. Полученные *результаты* могут быть использованы: для создания шахмат, исторической точности художественного образа казаков.

Ключевые слова: шахматы, казаки, янычары, костюм, Хотинская битва.

Kardashov Vladimir Nikolaevich

Doctor of Philosophy in Pedagogy, Professor, Department of Design, National University of Zaporizhzhya Polytechnic

Soldatenko Anton Alexandrovich

Undergraduate of the Department of Designers Institute of Design, Architecture and Journalism

THE HISTORICAL AND CULTUROLOGICAL ASPECT OF THE PROJECT-DESIGN OF CHESS "ZAPORIZ'KI KOZAKY"

Annotation

Of all the kinds of games ever devised by humanity, there is one that is close to sports, science, and art. Chess is an intellectual game that has an ancient history. In the article addressed issues of the culture and worldview of the

historical and culturological aspect of the project-design of chess "Zaporiz'ki Kozaky". We have modeled the Zaporizhya's army in the context of the war led by Konashevich-Sahaidachny.

The purpose of the study: to create chess game that is different from those offered by today's market. To create a model of creative chess and return people's interest in this type of entertainment.

The obtained results can be used: for creating a chess game, the historical accuracy of the Cossacks image in art.

Keywords: chess, cossacks, janissaries, costume, Khotyn battle.

1. Вступ. Проблема історично-культурологічного аспекту, який нас цікавить- дизайн-проект шахів, досліджували вчені в різні часи. У своїй праці 1964 року І. М. Ліндер записав, що в шахи грали в Київській Русі. Билини з достатньою переконливістю говорять нам про високу народну оцінку шахів. Ймовірно, шахи з самого початку сприймалися як військова гра. В уявленні народу шахи піднімаються на один рівень зі змаганнями в стрільбі з лука і боротьбою. До випробування спритності сили додається випробування розуму. Це одна з характерних рис народного епосу, який розказує про шахову гру [7,с.94]. Український історик Сас П.М., доктор історичних наук у книзі «Хотинська війна 1621р» пише про те, що запорожці уникнули яких-небудь помітних втрат і домоглися переваги над ворогом не лише через те, що вели оборонний бій, перебуваючи у польових укріпленнях - малі втрати серед козаків вочевидь були зумовлені насамперед їхнім добрим бойовим вишкілом. Тут напрошується висновок про особливу значущість для козацького війська блискучої тактики оборонного характеру [12,с.303]. Ці відомості минулого нашої держави спонукають про хоробрість, розум, патріотизм нашого народу. **Об'єктом** дослідження є історичні події, науковий аналіз досліджень зброї, костюму та звернення до змісту досліджуваних явищ минулого козацького війська, виявлення сукупності їх елементів та взаємозв'язок між ними, виведення теоретичних висновків для розробки дизайн-проекту. **Предмет дослідження**- створення шахів з історичною точністю художнього образу козаків і турків.

2. Виклад основного матеріалу дослідження. Минає майже 400 років, як в українських, польських, турецьких хроніках, літописах,

державних документах, мемуарах розкривається одна з найгероїчніших і найдраматичніших сторінок не лише української, та європейської історії – Хотинської війни 1621 року.

Історичні реалії вимагали від українців створення власної військової організації, яка б могла захищати свій народ, відбивати натиск будь-якого ворога, гарантувати незалежний економічний та суспільно-політичний розвиток.

Участь запорозьких козаків у Хотинській війні відіграла велику роль в історії України, Польщі та інших країн Східної Європи. Козаки воювали проти турецько-татарської армії не тому, що цього хотіли польські магнати, шляхтичі, королівський уряд і гетьман П. Сагайдачний. Головним завданням козацького війська було відбити наступ султанської армії, завдати їй повного розгрому, захистити українські землі від грабежів і розорення, а український народ – від турецького загарбника. Хотинська війна принесла запорозьким козакам ще більшу світову славу. Навіть шляхетська Польща після цієї війни змушена була зважати на сили запорожців і прагнула не загострювати з ними відносин [2,с.4].

Хотинська війна спонукала широкомаштабну загрозу у середньовічній Європі. У війні брало участь з обох сторін близько 350 тисяч чоловік. Загальні втрати становили з боку Туреччини – понад 80 тисяч; з боку Польщі – близько 14 тисяч. Українські полки втратили близько 5 тисяч козаків. Такі порівняно незначні втрати свідчать про військову майстерність самих запорожців і про талант полководця Сагайдачного. Він зумів правильно оцінити стратегічну обстановку, реально усвідомлював можливості свого війська та деморалізований стан супротивника, що суттєво знецінювало чисельну перевагу останнього [2,с.4]. На підставі досліджень образів воїнів склалися і три аспекти методики так званого «образного підходу» в дизайн-проектуванні: художнє моделювання- відтворення ідеального життя речі в художній уяві; композиційне формоутворення - побудова речі, як композиційної форми, яка має внутрішньої завершеністю, гармонійністю,

домірністю, цілісністю; сенсоутворення - осягнення речі, розкриває зміст її соціокультурного буття [12,с.47].

Створення шахів вимагає, перш за все, вивчення історії військового костюму козаків та турків. Вона містить у собі культурну пам'ять, тому звертання до костюмів різних епох і народів, різних культур призводить до споглядання трансляції протягом століть певних структур особистості і типів поведінки. Ю.М. Лотман, визначаючи поняття культури, в першу чергу вказує на її інформативну сутність: «Культура — це гнучкий і складно організований механізм пізнання. Водночас область культури — область постійної боротьби, соціальних, класових та історичних зіткнень і конфліктів» [12,с.395]. Можна погодитися також з О. Л. Шевнюк, що костюм має символічну природу, отже належить простору культурних смислів і значень. Як образно-художня система, він тісно пов'язаний із історичними подіями, етнічними звичаями, національними традиціями, соціальними статусами, естетичними смаками, статевими ролями, взагалі, глибинними пластами культури. Костюм фіксує певні соціокультурні стандарти, демонстрація яких забезпечує акт упізнання його господаря, отже одягу властива ритуальність. «Костюм також підкреслює зв'язок одягу з певним образом людини, її пластикою, жестами, подіями її життя. Він створює певний проект людини як засіб її самопрезентації» [15,с.14]. Таким чином, в костюмі спостерігається культурна стереоскопічність, яка дозволяє візуалізувати основи власного буття людини. Головною відзнакою козацького костюма була зброя — чи не найдорожча складова для козака. Зброю прикрашали зі значно більшим натхненням, ніж одяг, і ставилися до неї з великою пристрасстю. Наприклад, шабля була «з ножнами шагреневої шкіри, в срібляній або позолоченій оправі з бірюзою й іншим самоцвітним камінням» [1,с.165]. Не зважаючи на те, що головною ударною силою у козаків була вогнепальна зброя (мушкет, рушниця) — саме шабля перейняла на себе культову сакральність меча — священної зброї воїнів. Шабля, як і меч — істинно лицарська зброя, ознака приналежності до козацько-шляхетської лицарської верстви [15,с.19].

Слід підкреслити, що культ меча був пов'язаний з культом бойового поясу. У козацькому костюмі пояс сприймався як один з найважливіших символів чоловічого престижу, знаком військового достоїнства.

Серед козацької старшини набули поширення пояси з дорогих тканин, які завозили з Китаю, Туреччини та Персії. Чималим попитом користувалися золототкані двобічні пояси, де кожний з боків мав свій колір і візерунок. Багаті шовкові з рослинним малюнком пояси були прикрасою святкового одягу запорізьких козаків. Традиція носити широкі ткані пояси, у колориті та малюнку яких простежувалися східні мотиви, зберігалася в українському козацтві до кінця ХІХ ст.

Ключову роль відіграє пояс із червоного шовку. У семантиці його земних кольорів — прояв життєвої енергії й радості, вищого ступеня земної краси. Дорогоцінний червоний шовк асоціюється із червоним сукном символічного козацького вбрання, зі шляхетною кров'ю загиблих козаків.

У військово-культурному комплексі українського козацтва символіка червоного кольору, особливо його пурпурний (малиновий) відтінок, посідає почесне місце. Це проявлялося в червоно-малинових знаменах, в козацькому одязі, під час поховань загиблих козаків (покривали мертвого лицаря-козака червоною китайкою), в ритуальній та символічній насиченості червоної барви як кольору професійного військового стану українського козацтва.

Важливе символічне значення в костюмі козака мала шапка — знак мужності, розуму та честі козака, що надавало його образу пластичну закінченість і значеннєву завершеність; без шапки «козак — зовсім не козак». Символіка шапки сходить до архаїчного ототожнення її з найважливішою частиною тіла — головою, що асоціювалася з верховенством, розглядалася як вмістилище розуму. Отже шапка мала багато значень, але всі вони пов'язані з духовними цінностями.

Важливим елементом козацького костюма були шаровари — символ богатирства. Виготовляли їх з червоного, або синього тонкого сукна із «широкими, як Чорне море» холошами та довгою, «що аж вулицю підмітає»,

матнею. Цей одяг був дуже зручним для їзди верхи. Неможливо уявити собі козака без коня. Кінь в козацькій культурі — це священна істота, бойовий козацький побратим.

Взагалі побратимство є важливим феноменом у козацькій культурі. На думку Ю. С. Фігурного, «ритуал і звичаї побратимства, як ідеалу індивідуальної і колективної взаємодопомоги, духовного єднання, побутували на території України ще в стародавні часи, і вперше письмово зафіксовані батьком історії Геродотом в розповіді про скіфів. Побратимство широко відобразилося в билинах Київської Русі, в українських казках і легендах. Запорізька Січ була заснована на засадах побратимства, які були успадковані українським козацтвом від дружинного лицарства княжих часів» [14,с.17].

Козацький костюм у добу Гетьманщини набуває нового значення. Можна погодитися з Є. В. Славутичем, що як складова частина матеріальної культури, костюм напрямки пов'язаний з тими матеріалами, з яких він виготовлений. Причому, «для різних географічних регіонів і в різні історичні періоди характерне масовості особливого, неповторного комплексу пошивних матеріалів, безпосередньо залежного від таких факторів як: умови побуту, мода, виробничі можливості, внутрішній і зовнішній ринок матерій, вектори торгівлі, панівна ідеологія та естетичні смаки певних суспільних верств, сталі традиції, конкретний напрямок культури народу, клімат, самі форми костюму, його стиль та призначення» [13,с.143].

Османська імперія щодо введення форми теж не була оригінальною. Ще раніше форма для чиновників з'явилася у Китаї. Чи не виключено, що в Китай це прийшло з Кореї, звідки китайські імператори запозичили дуже багато. «Таким чином, можна припустити, що основні передумови для появи костюму вперше виникли на Сході », - вважає Г.Е. Введенський [3,с.60]. Тому військові носили високу шапку квадратної форми з пензликом, яка звисала на потилицю, балахон з червоного сукна і широкі панталони синього кольору. Їх зброєю були шабля, круглий щит, кинджал, бойову двосічний сокиру, лук і сагайдак зі стрілами [9,с.4].

Одяг яничар був також регламентоване статутом. Можна вважати, що саме у яничар в середині XIV ст. були введені перші зачатки уніформи [8,с.65].

Старші командири носили верхній каптан з рукавами обманками, яка спадала до щиколоток. У бойовій обстановці каптан заправлявся за пояс. Взуття відрізняли кольором у офіцерів різних загонів. Сорочка і штани військових шили з бязі.

У комплект одягу яничара входив довгий до п'ят каптан з широкими рукавами, блакитного або синього кольору на який одягався плащ. Також яничари носили вузькі шаровари і чоботи різного кольору, в залежності від їх рангу (високі чини - жовті, старші офіцери - червоні, молодші - чорні).[8, с.99].

Матеріалом для уніформи яничар служила в основному шерсть. Тканину виготовляли єврейські ткачі. Одяг старших офіцерів оздоблювали хутром. Перевага віддавалася лисиці, білці, горностаєві, соболю, рисі і куниці. Одяг яничар складався з двох жупанів, сорочки та штанів [10,с.99].

Яничари носили широкі штани, шаровари з тонкої матерії, які підв'язували під колінами шнурками. Колір вбрання був чітко визначений: у пересічних - верхній кафтан червоний, нижній - жовтий. Головний убір був білого кольору висотою 45 см, який спочатку використовували воїни османського піхотного корпусу, а потім виключно яничари. Тильна частина головного убору виготовлялась з тонкої ангорської вовни. Вона закривала потилицю і широкою смугою спускалася до плечей [5,с.222].

Деякі відмінності в одязі вказували яничар різних спеціалізованих і привілейованих орд, але найчастіше чоботи шилися з червоної шкіри, однак старші офіцери і солдати вищих підрозділів носили взуття жовтого кольору. Ремінь та пояс також вказував на статус свого власника. [4,с.23].

Командир корпусу яничар носив, як і інші вищі посадові особи імперії і воєначальники армії, тюрбан (високий розширений догори головний убір, а

також халат, оздоблений хутром). Крім пір'я чаплі, належало носити три великих чорних пера.

Проте, вже з наведених фактів видно, що яничари мали свою форму, досить виражену і закріплену указами, як завжди в письмовій формі, або за усним наказом, якого на той період було цілком достатньо і який був рівноважний закону. Костюм як важливий елемент культури відбиває багатоликий образ — могутнього хороброго воїна, лицаря честі, захисника. Йому була властива простота й строгість зовнішнього вигляду. Велику роль у костюмі відіграють культурні особливості певного народу, зроблений нами історичний аналіз дає точні дані, для зображення майбутніх макетів шахів.

3.Результати дослідження. Наше дослідження показало, що в епоху глобалізації та інформатизації світове наукове співтовариство визнає, що саме культура покликана сприяти новим взаєминам України з іншими країнами, народами. З цих позицій ми оцінюємо роль і місце художніх архитипів і дизайнерської діяльності, яка стає все ширшою і складнішою. Невипадково всесвітня організація з культури і розвитку ЮНЕСКО підкреслює, що культура формує наше мислення, уяву і поведінку. Вона є визначальним джерелом творчості і свободи, пробудженням нових поглядів на життя людей. Перебудова соціально-економічних відносин нашої держави спричинила утворення виробничих структур. Для розв'язання таких складних проблем необхідно створити свою українську національну модель культури на основі наукових, та мистецьких досліджень[6,с.7].

При створенні нашого дизайн-проекту ми побачили, що це не окремий ізольований акт, а різноманітний, важкий процес, який ми розподілили на кілька послідовних стадій, як радить Куленко М.Я. Перший етап: постановка наукової проблеми – по суті справи рівноцінний задуму художника; другий етап: пошуковий – співпадає з періодом накопичення життєвих вражень та інших матеріалів, необхідних як вченому, так і художнику; третій етап: відкриття, знаходження потрібного рішення, яке іноді супроводжується “спалахом”, “осяянням” і дає позитивний результат і в галузі науки, і в галузі

мистецтва; четвертий етап: аналіз та обґрунтування, доведення наукової гіпотези – відповідає композиційній розробці знайденого сюжету, мотиву у художника; п'ятий етап: реалізація наукового знання, , культури і практичної діяльності [6,с.34-35].

На початку роботи були зроблені графічні ескізи кожної фігури. Була виконана стилізація образів , були розроблені тональні і кольорові варіанти фігури. Найкращий варіанти фігур був перенесений на формат А4, де кожна із видів шах переміщались на окремий лист. На цьому форматі були вдосконалені композиція, малюнок, тонально-кольорове рішення, був зроблений пошук для орнаменту для підніжок шах. Особлива увага приділялась деталізації портретів та стилістиці образів кожної фігури.

Шахи козаків: за основу зображення фігури Короля було взято постать гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. Для зображення Ферзя була взята постать княгині Ольги. Для фігури Слона було взято постать сотника, кошового отамана. Для фігури Коня- зображення козака в латах, який сидить на коні. Фігура Тури- зображення сидячого на гарматі козака. Фігура пішака- зображення козака Мамає. Шахи турків: Фігура Короля за основу став султан Осман II. Фігура Ферзя стала постать Роксолани. Фігура Слона постать турецького солдата с рушницею. Фігура Коня за основу взято яничарського сипаха. Фігура Пішака стала постать яничара. Дошку для шах було зроблено с фанери, оформлення роботи проходило у програмах Photoshop, Illustrator.

На сьогодні графічний дизайн має універсальність, широкий спектр художніх засобів та проектних методів, що дозволяє створювати об'єкти різної складності - які створюють візуально-інформаційне середовище, забезпечують необхідний зв'язок між людиною та середовищем, між людиною та суспільством [6,с.372].

Висновки та напрямки подальших досліджень. Виконання роботи сприяє вихованню патріотичних, національних рис молоді, які актуальні та затребувані в наші часи, та потребують відповідального підходу і осмислення. Українське козацтво - дуже багате на історичні відомості, які

мають дуже глибокий культурний спадок. В ході виконання дипломної роботи нами були опрацьовані літературні джерела. Досліджені архетипи виникнення шахів, які бувають їх види. Досліджені історія українського та османського костюму. Перед початком створення шахів «Запорожці» ознайомилися та провели аналіз аналогів та прототипів. Особливий інтерес викликали історичні відомості середньовіччя. Проаналізувавши аналоги, було створено унікальні стилізовані шахи, що в процесі роботи нами було застосовано ряд графічних технік, як від руки (на етапах ескізування: графіка графітним олівцем, тушшю, акварельними фарбами, лінерами), так і в графічних комп'ютерних програмах (Photoshop C5, ilustator C6).

Список використаних джерел.

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій – Х.: Дельта. 1993. - 256 с.
2. Василенко Г. Хотинська війна / Г. Василенко – К.: Вид-во "Радянська школа", 1960. – 97 с.
3. Введенский Г.Э. Янычары. История. Символика. Оружие. / Г.Э. Введенский– СПб. : Атлант, 2003- 176 с.
4. Николле Д. Янычары /Д. Николле Пер. с англ. А.В. Красулиной.– М. : Издательство «Астрель» , 2004. –72 с.
5. Петросян И.Е. История происхождения законов янычарского корпуса /И.Е. Петросян– СПб.: «Наука» 1987. – 522 с.
6. Куленко М. Я. Основи графічного дизайну / М. Я. Куленко– К.: Кондор, 2006 - 492 с.
7. Линдер И.М. Шахматы на Руси / И.М. Линдер -М.: «Наука», 1964. – 165 с.
8. Потрашков С.В. Иллюстрированный военно-исторический словарь/ С.В. Потрашков– М.: Эксмо 2007. – 736 с.
9. Рахманалиев Р. Империя тюрков. Великая цивилизация. /Р. Рахманалиев – М.: Рипол Классик, 2009. — 704 с.
- 10.Рогов А. И. Записки янычара. Написаны Константином Михайловичем из Островици / А. И. Рогов– М.: Наука, 1978. -136 с.
- 11.Розенсен И.А. Основи теорії дизайну / И.А. Розенсен – СПб.: Питер, 2007. – 217 с.
- 12.Сас П. М. Хотинська війна 1621 року / П. М. Сас // НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2011. – 520 с.

- 13.Славутич Є. В. Шовкові тканини в костюмах військової еліти і урядовців Української козацької держави та їхня тогочасна місцева термінологія / Є.В. Славутич // Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. Праць.- К.: НАН України. Ін-т історії України, 2007. -Вип.10 - С. 143-180.
- 14.Фігурний Ю.С. Історичні витoki військової культури українського козацтва. /Ю.С Фігурний - К.: Київське братство, 1997. – 124 с.
- 15.Шевнюк О.Л. Історія костюма / О.Л. Шевнюк. — К.: Знання-Прес, 2008. — 375 с.

References

1. Bagaliy D. I. (1993), “History of Slobidska Ukraine”, *Delta*, 256p.
2. Vasilenko G. (1960), “The Khotyn War”, *Radyans'ka shkola*, 97p.
3. Vvedensky G.E. (2003), “Janissaries. History. Symbolism. Weapons.”, *Atlant*,176p.
4. Nicole D. (2004), “Janissary”, *Astrel*, 72p.
5. Petrosyan I.E. (1987), “The history of the laws of the Janissary Corps”, *Nauka* , 522p.
6. Kulenko M. Y. (2006), “Fundamentals of graphic design”, *Kondor*, 492 p.
7. Linder I.M. (1964), “Chess in Russia”, *Nauka*, 165 p.
8. Potashkov S.V. (2007) “Illustrated Military History Dictionary”, *Eksmo* ,736 p.
9. Rachmanaliyev R. (2009), “The Turkic Empire. Great civilization.”, *Ripol classic*, 704 p.
- 10.Rogov A.I. (1978), “Janissary notes. Written by Konstantin Mikhailovich from Ostrovica”, *Nauka*,136 p.
- 11.Rosensen I.A. (2007), “Fundamentals of design theory”, *Peter*, 217 p.
- 12.Sas P.M. (2011), “Khotyn war of 1621”, *Instytut istoriyi Ukrayiny*,520 p.
- 13.Slavutich E.V. (2007), “Silk fabrics in suits of the military elite and officials of the Ukrainian Cossack State and their local terminology at the time”, *collection of scientific works NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny*, v.10, pp. 143-180.
14. Figurnyi Y.S. (1997), “Historical origins of the diverse culture of Ukrainian Cossacks.”, *Kyyivs'ke bratstvo*, 124 p.
15. Shevnyuk O.L. (2008), “Costume History”, *Znannya-Pres*, 375 p.